

módot a nemzetközi szervezetek (ENSZ, ILO, OECD) megbízásai. Ezek a szervezetek — kellő informáltság hiányában — gyakran nem a téma kompetens szakértőjéhez fordulnak. Az ajánlat rendszerint csábító, anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt. Megfelelő kutatói morál hiányában a csábításnak nehéz ellenállni. A megbízók gyakran olyan jelentések elkészítését igénylik, ami több kutató eredményeinek a szintetizálását feltételezi. Etikusabb eljárás az eredeti szerző(ke)t társszerzőként felkérni, mint anyagaik „összeollózásával” jelentős pénzhez, kiterjedt ismertséghez és újabb megbízásokhoz jutni. Ezzel a módszerrel kutatócsoportok, kollektívák eredményeit is kisajátíthatja az „élelmesebb”, a sokoldalú külföldi kapcsolatokkal rendelkező kutató.

Nem folytatom a gondolatsort. A plagizálási lehetőségek variációi számosak. A tudományetikai kódex léte szűkre szabhatja az etikátlan kutatók mozgásterét.

Koncz Katalin

A tudományos kutatás néhány etikai kérdése

Beck Mihálynak a tudományos kutatás etikai kérdéseiről a Magyar Tudományban megjelent írása több olyan gondolatot vet fel, amely tudományos életünk szélesebb területét érinti s különböző csatornák felé irányítja figyelmünket. Ezekhez szeretnék néhány gondolatot fűzni.

1. A tudományban vannak olyan összefoglaló, elvi kérdéseket tárgyaló tanulmányok, könyvek, amelyeknél legfeljebb csak utalásszerűen lehet és szükséges korábbi eredményekre, adatközlő, kísérleteket bemutató, filológiai burkolatba foglalt írásokra hivatkozni. Az alkotó ezekben gyakran évtizedek tudományos eredményeit oldja fel saját gondolkodásának választóvizében. Ezek az írások hozzájárulnak a különböző tudományok átforgalmazásához. Hídat vernek a társadalom- és természettudományok között. Ilyen kiemelkedő tanulmány Niels Bohr ragyogó írása, amely eredetileg *Natural philosophy and human cultures* címen hangzott el.¹ Ide sorolnám Werner Heisenberg több tanulmányát is. Meggyőződésem, hogy amit az egységes anyagról kifejtett, a kultúra-kutatás nyelvére is lefordítható.² A társadalomtudományok oldaláról utalhatok José Ortega y Gasset írásaira. Prohászka Lajos Vándor és bujdosója, Hamvas Béla, Németh László 'lábjegyzet mentes' írásai minden mondatukkal az értékek keresését szolgálják. Az ilyen munkákban a lábjegyzetszerű hivatkozás és a gondolatok írásba foglalása elkerülhetik egymást.

Amikor napjaink esszé-szerű természettudományos irodalmát olvassuk, ne feledkezzünk meg arról, hogy már Charles R. Darwin is esszé-szerűen írt. Korunk természettudományos esszéi általában Nature-szerű és más szakfolyóiratokban megjelent írások újjá, egyetemesebbé ötvözött formái. A hivatkozások a szakfolyóiratok hasábjain bonyolódtak le.

2. Az idegen nyelven publikált írásoknál lényeges, hogy azokat a szerzők (fordító közbeiktatása esetén) annak a nyelvnek a szellemében gondolkozva fogalmazzák meg, amely nyelven megjelentetni kívánják. Főként a társadalomtudományok esetében a már magyarul

¹ Niels Bohrnak ez a tanulmánya magyarul is megjelent *Atomfizika és emberi megismerés* c. kötetében (1964). Korábban azonban Erdély-Grúz Tibor az angol szövegből fordította le. (Természettudományi Közöny, 71. k. 1939). Az utóbbi fordítás árnyaltabban közvetíti Niels Bohr gondolatait.

² Válogatott tanulmányok. Budapest, 1967. 51. o.

megjelent tanulmányokat ismételt átgondolás, újrafogalmazás nélkül nem lehet a fordító kezébe adni, mert nagy a torzulás veszélye. Az idegen nyelven publikáló szerzőnek ismernie kell a nemzetközi tudományos élet igényét, a tudományterület gondolkodásának természetét. Tudnia, éreznie kell, hogy mondanivalója miképpen építhető be a nemzetközi elvárások, igények, eredmények menetébe. Ellenkező esetben írása holt anyag marad. Egy alkalommal mondotta Robert F. Heizer amerikai kollégám a magyar változatában kifogástalan tanulmányról, hogy „ez egy magyar tanulmány, amelyben angol szavak vannak”.

3. Létezik a tudományos féltékenységnek — akár tudatos, akár tudat alatti — olyan megnyilatkozása, amikor az idősebb oktató, vezető, kutató erősen csak ködbe burkolva adja át ismereteit a kutatni vágyó, tudását tágítani kívánó, utakat kereső fiatalabb kollégának. Maga is idegenkedik a modernebb eszmék, módszerek megismerésétől. A tanításban, a munkatársak és témák kiválasztásában nem lehetnek sorompók. *A tudósnek szinte naponként meg kell újulnia, s ez a megújulás sugározzék át munkatársaira, intézményére.* A hierarchia a laboratóriumban, az intézeti eszmecsereken, a műtőasztal mellett, a szimpozionokon, kongresszusokon csak a tudástól függhet. Ezt ott is tudni kell, ahol az állásokat, az előléptetéseket, a kitüntetések és jutalmakat *osztogatják és fosztogatják.* Aki politikai eszközökkel, helyezkedésekkel tör előre a tudomány területén előbb vagy utóbb az erkölcs küszöbén bukik fel. A tudóst megnyugtathatja, hogy a szellem hosszú távon legyőzi a kardot, — ezt Napoleon mondotta, aki pedig jól ismerte a kardok erejét.

4. A nemzetközi tudományos életben a követelmények igen nagyok. A hungarológiai jellegű tudományokban is elsősorban azok az eredmények lesznek maradandóak, amelyek nemcsak *befelé* értékek, hanem *kifelé* gyarapítják az európai értékeket is. Legjobb meggyőződésem szerint az elmúlt évtizedekben — minden nehézség, kirekesztés és ideológiai teher ellenére — a magyar tudomány teljesítményei kimagaslóak. Tanulságosan tükrözik ezt az Akadémiai Kiadó kiadványai is. *Ezek igen jelentős része mentes az intellektuális környezetszennyeződés minden áramlatától,* akkor is, ha szerzője — akarva, akaratlanul — szélfújta bástyákon posztolt. Nem példákat említek, hanem „munkaeszközeimet” és jórészt kedvenc olvasmányaimat. A Régi magyar költők tára minden kötete csupa magyarság és európaiság. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában benne van kultúránk egész története. A Magyar Néprajzi Atlasz dolgozó népünk szellemének, munkájának térképe. *Kosáry Domokos* könyve (Művelődés a XVIII. századi Magyarországon) bizonyítéka annak, hogy az Oderán és a Lajtán túl abban a korszakban mi tudunk, az egész nemzet, valóban alkotó módon az európai szellemi vérkeringésbe bekapcsolódni. Ezért sem nyomhatott el bennünket az ortodox Európa. *Kornai János* munkáit nem is citálom. *Erdős Pál* és *Turán Pál* munkái több nyelven hódították meg a matematikai világot, s ez nemcsak a matematika győzelme volt, hanem Akadémiánké is. Az ilyen nagyszerű eredmények láttán többször visszatekin tettem tudományos életünkre, s nem túlzok, ha azt mondom, hogy *tudósaink mindig eredményesebbek voltak, mint politikusaink.*

Hogy nemzetközi téren kiemelkedő eredményeket értünk el, tudunk Európához is szólni, ebben elévülhetetlen érdemei vannak a Magyar Tudományos Akadémiának, etikai helyzet-állásainak, értékmentő tevékenységének. Mondjuk meg őszintén, hogy ez nem is volt kevés. Az eredmények még kiemelkedőbbek lettek volna, ha az ellenőrzés, a számonkérés folyamatos és gyakran nem formális. A Magyar Tudományos Akadémia, az OTKA, a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása c. kutatási program keretében

nagy összegek kerültek a tudományos élet csatornáiba. De ki voltak kellően tisztítva ezek a csatornák? Nézzünk szembe a tényekkel. A terv, a munka, az eredmények, a képességek gyakran nem voltak egyensúlyban. Jelentkezett a provincializmus, a ködösítés. Sokat áldoztunk valamely provinciális téma támogatására, amikor azért a summáért nemzetközi szintű tudományos élet sodrában vehettünk volna részt. Természetesen tudom jól, hogy nem ilyen egyszerűek a dolgok. De elcsúszások mégis vannak ... etikai értelemben is. Ezekkel foglalkozott már Akadémiánk.

Két példát mégis említek. A nevek lényegtelenek, mert elvekről van szó. Sérteni senkit nem kívánok. Az egyént tisztelem.

Az egyik támogatott intézeti kiadványban (1990) a szerző a cím szerint egy tudományág 1970-1980-as évekbeli helyzetéről számol be. De a kiadványban tk. csak saját leveleit, beadványait, tájékoztató cikkeit (ideértve a pártszervezethez írtakat is) közli. Azt is elmondja, hogy volt főnökének egyik cikkét „ténylegesen” ő írta, s ismételten leközli. De a hozzáírt levelekről, s egyéb dokumentumokról már nincs mondanivalója. A kiadvány már címében is félretájékoztató, s ezzel is vét azok ellen az etikai elvek ellen, amit a Magyar Tudományos Akadémia intézményeiben képviselni illik. Egy másik példa. Az OTKA Hírlevél 2. számában olvashatunk egy olyan felfedezésről, hogy „az erdélyi szigetegység 600—700 méteres fennsíkján” rátaláltak a neolitikus Körös-kultúra ősi extenzív gazdálkodási rendszerére, ősi növényeire s a még felfedhető egyes ősi háziállataira. Neolitikus ősi gazdálkodási rendszer Erdélyben? Melyek azok az ősi háziállatok? Amikor érdeklődtem ezek után a téma vezetője azt mondta, hogy a téma titkos. Persze, az ősi növények (*Triticum* sp.-ekről van szó) fennmaradásáról Erdélyben már magyarok, románok, németek, ukránok korábban írtak. Az ilyen kutatások ne legyenek titkosak, hanem etikusak.

A Magyar Tudományos Akadémiának, mint magas etikai igényű testületnek is a fenti és hasonló eseteket körültekintő figyelemmel kell kísérni. Elsősorban az ellenőrzés folyamatosságára, alkotó kritikai szellemre van szükség. Különösen fontos lenne a különböző alapítványok, alapok és hasonlók révén kapott támogatások elszámoltatása.

Természetesen a tudományok dzsungeljében nehéz eligazodni, az iránytűt kézben tartani. Az értékek és látszatok mérőeszközei nem pontosan működnek. Az idézettség számának mérése torzíthat. Problémát okoz, a munkafegyelmet lazítja, az ellenőrzést engedékenységre és elnézésre kényszeríti a tudomány művelőinek anyagi helyzete. Mindez etikai lazulást is eredményez.

Mindezek ellenére a Magyar Tudományos Akadémia alkotásokkal, véleményekkel, s ethoszt teremtő magatartásával tanúsítja, hogy mint kell a tudományok nemzeti feladatainak eleget tenni. A nemzeti feladatoknak, eredményeknek az európai tudományosság folyamatába való beleötvözését pedig nyilvánvalóan nemzetközi összeműködéssel érhetjük el. Mindehhez részben megvannak, részben erjednek az új szellemi feltételek. Az erjedés során azonban a tudósnak gyakran át kell törnie azokon a gátakon, amelyek a gondolat szabadságát és a szellem tisztaságát veszélyeztetik. Természetesen minden másság felé tisztelettel meghajol, de elhárítja a visszahúzó, a negatív ideológiákban gyökerező előítéleteket. Alkotómunkája szembenállást jelent a káosszal, az össze-visszasággal, úgy, mint azt A. Honegger oratóriuma, a *Cris du Monde* kifejezi. Az alkotás elemzőivel együttthaladva mindig úgy érzem (s ehhez ihletet is kapok) hogy az oratórium szólóhangjaiban a tudós ember alkotó gondolkodása, etikai magatartása is megtestesül a káosszal szemben, amelybe korunk minden tudósa, humanistája mégiscsak beleteremtődött.

Gunda Béla